

ИМПЕРИИ, ГРАНИЦИ, ПОЛИТИКИ (XIX – НАЧАЛОТО НА XX ВЕК)

EMPIRES, BORDERS, POLICIES

(NINETEENTH – EARLY TWENTIETH CENTURY)

Proceedings of an International Conference
Sofia University “St Kliment Ohridski”
27th – 28th February 2015

Edited by
Plamen Mitev, Vania Racheva

ST. KLIMENT OHRIDSKI UNIVERSITY PRESS

SOFIA • 2016

ИМПЕРИИ, ГРАНИЦИ, ПОЛИТИКИ

(XIX – НАЧАЛОТО НА XX ВЕК)

Сборник с материали от Международна научна конференция
Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
27 и 28 февруари 2015 г.

Съставителство и научна редакция
Пламен Митев и Ваня Рачева

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

СОФИЯ • 2016

Тази книга се издава по проект на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – Университетски комплекс по хуманитаристика „Алма Матер“, програма „Регионални изследвания“, и с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката.

Сборникът се посвещава на 145-ата годишнина от издаването на фермана за Българската екзархия.

На корицата: Heinrich Kiepert, Ethnographische Übersicht des Europäischen Orients: Zsgst. von H. Kiepert, Berlin im Mai 1876.

- © 2016 Пламен Митев – съставител, научна редакция, предговор
- © 2016 Ваня Рачева – съставител, научна редакция, предговор
- © 2016 Борислав Кьосев – художник на корицата
- © 2016 Андрей Л. Шемякин, Благовест Нягулов, Ваня Рачева, Веселин Янчев, Димитър Григоров, Иван Първев, Ирина Ф. Макарова, Людмила В. Кузьмичева, Милош Ягодић, Момир Самарцић, Ненад Макуљевић, Ольга А. Дубовик, Пенчо Д. Пенчев, Пламен Митев
- © 2016 Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

ISBN 978-954-07-4209-0

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор <i>Пламен Митев, Ваня Рачева</i>	9
Introduction <i>Plamen Mitev, Vania Racheva</i>	13
Генерал-фелдмаршал Михаил Кутузов и българитеа <i>Пламен Митев</i>	17
Османската империя и българският стопански национализъм през третата четвърт на XIX век <i>Пенчо Д. Пенчев</i>	43
„Българските граници“ в контекста на Кримската война <i>Пламен Митев</i>	57
Турецкие административные реформы как новый императив балканской политики России на рубеже 60 – 70-х гг. XIX в. <i>Ирина Феликсовна Макарова</i>	63
Колонизациони процеси у Европској Турској 60-тих и 70-тих година 19. века и Кнежевина Србија <i>Милош Јагодић</i>	77
Российские диаспоры Дунайского вилайета <i>Ирина Феликсовна Макарова</i>	89
Природни граници или граници на природата. Географският фактор в балканската политика на Виена и Санкт Петербург (1804 – 1878) <i>Иван Първев</i>	129
Дефинисање стратешких циљева Аустро-Угарске на Балкану у пролеће 1878. и питање територијалног проширења Србије <i>Момир Самарџић</i>	139
Политики на границата: 1877 – 1878 <i>Ваня Рачева</i>	157
„Царь Дамян“ и освобожденная граница <i>Димитр Григоров</i>	193

Добруджа като граница и границата в Добруджа <i>Благовест Нягулов</i>	197
Българската армия в политиката на Руската империя 1878 – 1886 г. <i>Веселин Янчев</i>	235
Проект турско-българского дуализма Стефана Стамболова: фикция, реалност, политическа стратегия <i>Олга Анатольевна Дубовик</i>	267
Внутренние границы Османской империи и предпосылки модернизации в Болгарии и Сербии <i>Андрей Леонидович Шемякин</i>	287
Успоставяне граница и промена визуелне културе на Балкану у XIX веку <i>Ненад Макуљевић</i>	299
Проблема стабилизации межбалканских отношений в российской имперской политике в первом десятилетии XX века <i>Людмила Васильевна Кузьмичева</i>	309
Университетская болгаристика в России: традиции и проблемы современности <i>Олга Анатольевна Дубовик</i>	323
Авторите	339
The Authors	341

ГЕНЕРАЛ-ФЕЛДМАРШАЛ МИХАИЛ КУТУЗОВ И БЪЛГАРИТЕ

Пламен Митев

През последните години, покрай подготовката на нов лекционен курс, имащ за цел да представи политиката на Русия спрямо българите през XVIII и XIX в., започнах по-сериозно да проучвам военните кампании на Петербург на Балканите¹. Така именно ми се наложи да препрочета документалното наследство на фелдмаршал Михаил Кутузов, сред което открих множество неизползвани, недооценени или пренебрегвани от изследователите податки за българската история². Допълнителен подтик да потърся повече информация за отношението на прославения руски пълководец към българите ми даде и прелюбопитната публикация на проф. Надя Данова от 2010 г. за два позабравени и като че ли съзнателно подминавани от родната историопис епизода от миналото на Свищов, свързани с руско-турската война от 1806 – 1812 г. – опожаряването на града през лятото на 1810 г. и повторното му разоряване през 1812 г.³

Няма да скрия, че издиреното и изчетеното за делата на Кутузов не ме доближи до отговорите, които търсех. Точно обратното. Въпросите набъбнаха, а мозайката от факти, събития и лични съдби ставаше все по-пъстра, контрастна и многопластова. Поради тази именно причина в настоящия текст ще представя само част от събраните сведения, разкриващи контактите на Михаил Кутузов с българските земи. Държа да отбележа обаче и още нещо. Написаното по-долу би могло да се възприеме като опит да се включа във все по-гръмогласния днес хор на новопръкналите се у нас в годините на т.нар. ни преход съвременни русофоби. Убедено вярвам, че познанията за миналото не трябва да се обагрят от лични пристрастия и предпочитания, нито пък да зависят от каквито и да било модни политически

1 Вж. напр. **Mitev**, Pl. Russia's Doctrine of the Ottoman Empire's Bulgarian Provinces and Bulgarians (from Catherine II to Alexander I). – In: *Bordering Early Modern Europe*. M. **Baramova** etc. (Eds.). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015, 133–140.

2 **Кутузов**, М. Сборник документов. Т. I – III. Под ред. Л. Г. **Бескровного**. Москва: Военное издательство, 1950 – 1952.

3 **Данова**, Н. Един неизползван извор за историята на Свищов. – В: *Просвета и промяна*. Сборник в чест на чл. кор. ст. н. с. I ст. д. ист. н. Румяна Радкова и по случай 150-годишнината на Болградската гимназия. Под ред. на И. **Тодев**. София: Изд. на БАН, 2010, 161–176.

увлечения. Затова в следващите страници ще дам предимство не на коментарите, а на документите, които би трябвало да бъдат най-сигурното градиво за доосвободенската ни история.

Животописни щрихи за фелдмаршал Кутузов

Михаил Иларионович Голенищчев-Кутузов е сред най-известните и най-тачените пълководци в новата руска история. Биографичните изследвания за него оформят понастоящем значителен масив от научна и популярна книжнина, а бляскавата му кариера се изучава в най-авторитетните военни академии и училища по света⁴. Роден е в Санкт Петербург на 5 септември 1747 г.⁵ Майката – Анна Иларионовна, умира рано и с отглеждането на невръстния Михаил се заема баба му. На 12 години той е приет в Придворното артилерийско и инженерно училище, което завършва през 1761 г. Година по-късно вече е капитан, на 23 години получава майорско звание, а на 30 години става полковник. Още в юношеската си възраст демонстрира необикновено любопитство и бързо усвоява френски и немски език. Чете безразборно всякаква художествена литература, особено френски романи, и се увлича по математиката и инженерните дисциплини. С красивия си външен вид и с веселия си нрав не остава незабелязан в средите на столичния хайлайф, а смелостта, сериозността и предприемчивостта му впечатляват както неговите преподаватели, така и първите му преки командири, сред които се открояват изкусни военачалници като Александър Суворов (1730 – 1800) и княз Василий Долгоруков (1722 – 1782). През 1779 г. става масон, а година по-рано се жени за Екатерина Илична, от която има 5 дъщери и един син.

За повече от половин век вярна на короната военна служба Михаил Кутузов се издига от прапорщик до фелдмаршал, като след въвеждането на този чин в руската армия от Петър Велики (1682 – 1725), той е 40-ят фелдмаршал и едва петият измежду тях, който получава и маршалски жезъл⁶. Съвременниците му го описват като умен и хитър, красноречив, но недоверчив, далновиден, но и пресметлив, държал на приятелството, но мразел интригите. Обичал хубавите блюда, но по време на поход често се хранел с войниците си и постоянно се грижел те да бъдат осигурени с всичко необходимо, поради което и те му се отблагодарявали с преданост и готовност за саможертва. По думите на акад. Евгений Викторович Тарле (1874 – 1955) пръв влизал в боя и последен прекратявал преследването на

4 **Брагин**, М. Кутузов. Москва: Молодая гвардия, 1975; **Жилин**, П. Фельдмаршал М. И. Кутузов: жизнь и полководческая деятельность. Москва: Воениздат, 1978; **Лунин**, Л. Фельдмаршал Кутузов. Москва: Воениздат, 1957; Полководец Кутузов. Сборник статей под ред. Л. Г. **Бескровного**. Москва: Госполитиздат, 1955; **Синельников**, Ф. Жизнь фельдмаршала Михаила Иларионовича Кутузова. Санкт Петербург: Русская симфония, 2007; **Троицкий**, Н. Фельдмаршал Кутузов. Мифы и факты. Москва: Центрполиграф, 2003; **Шишов**, Ал. Неизвестный Кутузов. Новое прочтение биографии. Москва: Олма пресс, 2002 и др.

5 Доскоро се приемаше, че Михаил Кутузов е роден през 1745 г.

6 **Бантшиш-Каменски**, Д. Биографии российских генералиссимусов и генераль-фельдмаршалов. Ч. III. Санкт Петербург: Типография Третьяго департамента Министерства Государственных имуществ, 1840, 26–158.

противника⁷, затова и неслучайно три пъти е раняван в сражения, като двете най-тежки наранявания получава в кампаниите срещу Турция – на 23 юли 1774 г. при с. Шума (Кримски полуостров) и на 18 август 1788 г. при шурма на Очаков. След сражението при с. Шума лекарите дори не вярвали, че ще се възстанови, но след продължително лечение в чужбина Кутузов се завръща в армията и продължава да се откроява сред офицерския корпус на Екатерина II (1762 – 1796), за което през 1784 г. получава и първия си генералски чин (генерал-майор).

За бойните заслуги на Михаил Кутузов може да се съди по обстоятелството, че той е кавалер на 10 руски и 3 чуждестранни ордена, първият от които – „Св. Георги“ IV ст., получава на 26 ноември 1775 г. за участието си в руско-турската война от 1768 – 1774 г. Той е и първият измежду всичко четиримата руски генерали, които са „пълни“ кавалери на ордена „Св. Георги“, т.е. награждаван е последователно през годините и с 4-те степени на този най-висок руски боен орден. За успешното завършване през 1812 г. на войната с Турция е награден от император Александър I (1801 – 1825) и с титлата „светлейши княз“. Високи отличия и обществено признание М. Кутузов получава не само за способностите си на талантлив тактик и прозорлив стратег, но и за успехите си в областта на военната администрация и на дипломатическото поприще. Показателни в това отношение са резултатите от работата му като командващ на сухопътните войски във Финландия, губернатор на Петербургския военен окръг, киевски военен губернатор, литовски военен губернатор, посланик в Цариград. По различно време нѐму поверяват важни политически мисии – през 1796 г. съпровожда шведския крал Густав IV Адолф (1792 – 1809) при посещението му в Русия; през декември 1797 г. е изпратен в Берлин за разговори с новия пруски владетел Фридрих Вилхелм III (1797 – 1840); през октомври 1798 г. води преговорите за демаркационната линия по границата на Русия с Швеция; през 1811 – 1812 г. участва пряко в подготовката и подписването на Букурещкия мирен договор с Портата. Прочее, в качеството си тъкмо на дипломат Михаил Кутузов има възможността за първи път да пътува из българските земи и да се запознае отблизо с българите.

Посланик в Цариград

Първият си пряк досег с Балканите Михаил Кутузов осъществява в годините на руско-турската война от 1787 – 1791 г. През август 1788 г. той участва в шурма срещу Очаковската крепост и е тежко ранен, през септември – октомври 1789 г. се включва в боевете при Акерман и Бендер, а през ноември – декември 1790 г. командва самостоятелен корпус край Измаил и заради проявените при овладяването на крепостта пълководчески умения е повишен в чин генерал-поручик⁸. Веднага след превземането на Измаил, Кутузов започва да събира разузнавателна

7 **Тарле**, Е. Талейран, Наполеон, Кутузов. Исторические портреты. Москва: Изд. дом „Ридерз Дайджест“, 2007.

8 **Кутузов**, М. Сборник документов. Т. I. Под ред. Л. Г. **Бескровного**. Москва: Военное издательство, 1950, 75–132.

информация за положението в района на Тулча и Бабадаг и след тримесечна подготовка, на 26 март 1791 г., за първи път стъпва на българския бряг начело на 4-хиляден отряд. Според поставените му от княз Николай Репнин (1734 – 1801) задачи отрядът на Кутузов остава през цялата пролет на 1791 г. на юг от р. Дунав и нанася удари по стратегическите пунктове на турската отбранителна линия в този участък, като най-впечатляващи са победите при Бабадаг (2 – 4 юни 1791 г.) и Мачин (28 юни 1791 г.).

И Втората Екатеринаина война срещу Османската империя завършила с разгром за Високата порта, но подписаният набързо Яшки мирен договор (20 декември 1791 г.) не удовлетворявал амбициите на Петербург за пълна хегемония в Европейския югоизток. А и в контекста на трусовете в междудържавните отношения на Стария континент, породени от Френската революция, Балканите и Проливите придобивали все по-важна геополитическа роля. Руският двор се нуждаел спешно от енергичен, находчив, решителен и борбен дипломат в Цариград, който да познава добре турските дела, да внушава респект на султанските министри, бързо да се ориентира в непозната и сложна обстановка, и да е способен да предлага ясни и ефективни решения. Затова и когато изборът на Екатерина II паднал върху току-що навършили 45 години генерал-поручик Михаил Кутузов, никой от неговите близки приятели не бил изненадан. Още повече че той вече бил демонстрирал по блестящ начин уменията си на дипломат при изпълнението на поверената му през 1777 г. мисия по неутрализиране на кримския хан Давлет IV Герай (1769 – 1770; 1775 – 1777) – протеже на Портата, и укрепване властта на Шахин Герай (1777 – 1782), който пък разчитал на руска подкрепа. През 1778 г. организиран преселението в Крим на 20 хил. гърци и арменци, а през 1779 г. съдействал за възстановяване на спокойствието сред размирните кримски татари⁹.

Заповедта на Екатерина II за назначаването на новия извънреден и пълномощен посланик на Русия в Турция е издадена на 26 октомври 1792 г., но почти една година изминава докато захвърлилият генералския мундир М. Кутузов ще се озове в столицата на падишаха. Престоят му край Златния рог пък ще продължи само половин година, тъй като посланическият пост в Цариград бил поверен на дипломата от кариерата граф Виктор Кочубей (1768 – 1834). Шестте месеца, през които Михаил Кутузов се подвизава в Константинопол (от 26 септември 1793 г. до 15 март 1794 г.), са изключително кратък срок за всеки непрофесионален дипломат да разкрие потенциала си. Попаднал в непривичната за един боен офицер обстановка на политически сплетни, на задкулисни дипломатически интриги и на шпионски игри, героят от Измаил и Мачин обаче бързо усвоява дворцовия етикет, демонстрира уменията си да организира шумни балове и приеми, търпеливо изгражда агентурни мрежи за събиране на актуална информация, създава си полезни контакти с представители на най-висшия елит на тогавашното османско общество. В писмо до съпругата си Кутузов „скромно“ споделя дори, че дипломатическата кариера „не е толкова трудна, колкото военната“¹⁰. От дистанцията

9 Бантиш-Каменски, Д. Биографии российских генералиссимусов..., с. 34.

10 Кутузов, М. Сборник документов, т. I..., с. 274 – писмо до Е. Кутузова от 18 декември 1793 г.

на времето, без каквито и да било претенции за детайлно изясняване на реалните резултати от посланичеството на Кутузов в Турция, би могло да се подчертае, че той успешно изпълнява поставените му задачи за опазване на руските интереси в района на Черно море и за активно противодействие на френската дипломация на Балканите. С оглед на българската тема обаче е важно да се открият поне още две констатации.

Първо – при пътуванията си до Цариград, и обратно към Русия, Михаил Кутузов преминава през българските земи и това му дава възможност да придобие непосредствени впечатления както за местното население, така и за селищата по пътя на посланическият кортеж. Водените от генерала пътни бележки са кратки и в тях няма да се открие и един ред, посветен на българите. Пестеливите записки свидетелстват обаче за нещо друго – за погледа на военния, на стратега, който прецизно фиксира всеки по-важен детайл, отнасящ се до румелийската инфраструктура и до забелязаните фортификационни съоръжения из вътрешността на османските владения между Дунав и Одринска Тракия. Под ръководството на Кутузов е изготвена и подробна карта за маршрута Русе – Шумен – Одрин – Цариград. Осигурена е и ценна информация за строителните дейности по възстановяване и укрепване на крепостите по Дунав и Черно море, а ако се доверим на едно писмо на Кутузов от 19 януари 1794 г., той успява да се сдобие дори с копия от техните чертежи.

Почти две десетилетия по-късно съдбата отново ще отведе Михаил Кутузов на Балканите и събраните някога сведения за земите на юг от р. Дунав ще изиграят важна роля за разволя на поредния руско-турски конфликт. Неслучайно, препоръчвайки през декември 1808 г. на военния министър граф Алексей Аракчеев (1769 – 1834) назначаването на ген. Кутузов за командващ на всички руски отряди, воюващи срещу Турция, генерал-фелдмаршал Александър Прозоровски (1732/3 – 1809) отбелязва: „Той е най-способен, защото познава всички тукашни и отвъддунавски места, народи и местни обичаи, както и турската политика“¹¹.

Че оценката на престарелия княз Прозоровски не е била лишена от основания, е видно от едно по-късно признание на самия Кутузов. На 26 април 1811 г. той изготвя доклад до княз Михаил Богданович Барклай дьо Толи (военен министър на Русия от януари 1810 г.), в който споделя, че когато заминал като посланик в Цариград, Екатерина II поискала от него да изготви план за превземането на Цариград. Опознавайки добре обстановката и пътищата на юг от р. Дунав, той предложил след преминаването през реката, руската армия да се раздели на три корпуса. Първият корпус, състоящ се от около 25 хил. души, трябвало да се насочи към Провадия и оттам към Одрин и Цариград. Вторият корпус, също от 25 хил. души, щял да действа в района на Силистра, Разград и Шумен. В случай че трите крепости (особено Шумен) не бъдат превзети, то намиращите се там противникови сили трябвало напълно да се изолират. Третият корпус пък, наброяващ 10 хил.

¹¹ Кутузов, М. Сборник документов. Т. III (1808 – 1812). Под ред. Л. Г. Бескровного. Москва: Военное издательство, 1952, с. 90 – писмо до военния министър от 9 декември 1808 г.

души, имал за задача да предприеме демонстративно настъпление от Никопол към София и оттам към Пловдив и Одрин¹².

Планът на ген. М. Кутузов не влязъл в употреба нито при Екатерина II, нито при Александър I. Ако се анализират обаче действията на ген. Иван Дибич (1785 – 1831) през пролетта и лятото на 1829 г., приликите са повече от очебийни. Половин век след него, разработвайки предварителните насоки за Руско-турската освободителна война, ген. Николай Обручев (1830 – 1904) като че ли също се е възползвал от новаторската концепция на М. Кутузов за разделяне на руските бойни сили на три отряда, всеки от които трябвало да изпълнява конкретни задачи, подсигуриращи реализирането на основната идея – изненадващо преминаване на Стара планина и мощно настъпление към Одрин.

Второ – макар и кратко, посланичеството в Цариград позволява на ген. Кутузов да опознае отблизо манталитета на турския елит и да си създаде близки отношения с влиятелни личности, висши офицери и държавни чиновници, сред които ще се окажат капудан пашата на империята, реис-ефенди, приближени съветници на султана, бъдещият велик везир и др. Михаил Кутузов проявява интерес и към реформите в турската армия, целенасочено събира сведения за състоянието на Черноморския и на Дунавския флот, за организацията и дислокацията на основните военни контингенти на Портата, за системата на снабдяване на по-големите гарнизони с продоволствие и боеприпаси. Внимателно следи и проявите на политически сепаратизъм в пограничните райони на империята. Години по-късно, когато Александър I ще възложи на ген. Кутузов да довърши кампанията срещу Турция, всичко видно и научено ще се окаже изключително полезно.

Отново на фронта

На 28 февруари 1794 г. е организирана прощалната аудиенция на Михаил Кутузов при султан Селим III (1789 – 1807). Два дена по-късно той се среща за последно и с великия везир Мелек Мехмед паша¹³, на 15 март напуска Константинопол и на 22 май 1794 г. отново стъпва на руска земя. След завръщането си в Петербург Кутузов заема различни военноадминистративни постове и успешно изпълнява краткосрочни дипломатически мисии. През 1798 г. е произведен в чин генерал от пехотата, а през август 1805 г. император Александър I му поверява командването на руската армия, действаща в рамките на Третата антинаполеоновска коалиция. Заради поражението при Аустерлиц (20 ноември 1805 г.) обаче, въпреки че се е противопоставял на възприетия от съюзническите войски тактически план, опитният генерал е освободен от заеманата длъжност и е принуден цели две години да следи отстраняването на развоя на руските военни кампании в Европа. През януари 1808 г. Кутузов е призван в щаба на Молдовската (Дунавската) армия, като поема командването на главния корпус, воюващ срещу Турция. Допринася съществено за обсадата

¹² Пак там, 351–352.

¹³ Мелек Мехмед паша е велик везир от 4 май 1792 г. до 21 октомври 1794 г.

и шурма на Браилската крепост (20 април 1809 г.), но само месец по-късно отново е отзован от действащата армия, за да заеме поста на литовски военен губернатор. Честите кадрови рокади, засягащи висшия офицерски състав на Русия, не допадали много на вече позастаряващия Кутузов, затова не е изненадващо, че когато в първите дни на месец март 1811 г. разбрал за новото си назначение – главнокомандващ на Молдовската армия¹⁴, той споделя пред своята внучка Екатерина Тизенхаузен: „[...] това съвсем не ме радва, напротив, силно ме огорчава“, и обяснява, че „силно се безпокои“ от предстоящото си пътуване, защото не желае на неговите години да се разделя от „близките, привичките и спокойствието“¹⁵.

Основания за безпокойство Михаил Кутузов имал и по други причини. Изпращайки талантилия си ветеран в Букурещ, за да смени тежко болния ген. Николай Каменски (1776 – 1811), император Александър I му поставил една единствена задача – възможно по-бързо приключване на военната кампания на Балканите. Спешното подписване на мирен договор с Турция трябвало да позволи на Петербург да съсредоточи изцяло вниманието си към засилващата се заплаха от страна на Франция. По тази именно причина пет от дислоцираните в Дунавските княжества дивизии били превантивно пренасочени към Днестър¹⁶, а Молдовската армия, заемаща фронт с дължина около хиляда км, разполагала само с 46 хил. души, срещу които Портата можела да противопостави над 80 хил. души.

Разработеният от Михаил Кутузов план за действие е подробно анализиран от военните историци, затова, без да проследявам неговото изпълнение в детайли, ще открия само няколко по-важни акцента. Веднага след като се запознава с обстановката, новият главнокомандващ предприема неочакван за противника ход – в кратки срокове (май – юни 1811 г.), оттегляйки се от вече заетите турски крепости на юг от р. Дунав (Тутракан, Силистра, Никопол, Свищов, Русе и др.), всички руски отряди се прехвърлят във Влашко. Оценявайки започналото отстъпление като слабост, великият везир Азиз Ахмед паша¹⁷ организира контранастъпление и в края на месец август основните турски сили се съсредоточават в района на Слободзе (27 – 28 август 1811 г.). На 30 септември на българския бряг изненадващо се прехвърля отрядът на генерал-лейтенат Евгений Марков (1769 – 1828), армията на великия везир е обкръжена и на 26 ноември капитулира. Междувременно руски отряди отново завземат Тутракан и Силистра, по-късно и Свищов, и Никопол, а започналите мирни преговори (прекратявани и подновявани на няколко пъти) завършват успешно на 16 май 1812 г., когато е подписан Букурещкият договор¹⁸.

14 Заповедта за назначението на Михаил Кутузов е от 23 февруари / 7 март 1811 г.

15 **Кутузов**, М. Сборник документов, т. III..., с. 292 – писмо до Екатерина Тизенхаузен от 27 февруари / 11 март 1811 г.

16 **Шильдер**, Н. Император Александр Первый. Его жизнь и царствование. Т. III. Санкт Петербург: Типография А. С. Суворина, 1897, с. 21.

17 Ахмед паша става велик везир на 10 април 1811 г. и е освободен от този пост на 5 септември 1812 г.

18 **Виноградов**, В. Русско-турецкая война 1806 – 1812 годов. Необъявленная и предгрозовая. – Славяноведение, 2012, № 3, 3–19; **Достян**, И. Россия и Балканский вопрос. Из истории русско-балканских политических связей в первой трети XIX в. Москва: Наука, 1972, 69–73; **Петров**, А. Война России с Турцией 1806 – 1812. Т. III (1810, 1811 и 1812 гг.). Санкт Петербург: Военная типография, 1887 и др.

От деня, в който ген. М. Кутузов пристига в столицата на Влашко, за да поеме командването на Молдовската армия (31 март 1811 г.), до полагаването на подписите под мирния договор изминават една година, един месец и две седмици. От дистанцията на времето свършеното през тези малко над 400 дни не е малко. За пореден път Кутузов демонстрира по впечатляващ начин таланта си на военен стратег и ловък дипломат. В една изключително сложна и динамично променяща се политическа обстановка, с орязана наполовина армия и с ограничени материални ресурси, на цената на минимални човешки загуби¹⁹, той съумява да победи значително превъзходящия го противник и да изпълни поставената му от императора задача – приключване на военната кампания срещу Турция, при това със затвърждаване на руските граници в Западна Грузия и с важни териториални придобивки на Балканите (Бесарабия). Неслучайно Александър I, за който се твърди, че недолюбувал много Михаил Кутузов след Аустерлиц, го награждава за подписването на Букурещкия договор с титлата „светлейши княз“ (29 юли 1812 г.)²⁰.

Следосвобожденската ни историопис също оценява положително триумфа на Кутузов през 1811 – 1812 г., като на преден план най-често се изтъква значението на постигнатото в поредната руско-турска война за освободителните борби на подвластното на Високата порта християнско население. Но войните, дори когато се водят за справедливи каузи, имат и своите грозни лица. И дали покрай ролята на ген. М. Кутузов в разгрома на Наполеонова Франция, или заради наложилата се в научната и в популярната книжнина романтично-героична парадигма за освободителната мисия на „Дядо Иван“ на Балканите, малцина автори са се осмелявали, и то някак мимоходом, да покажат, че името на Михаил Кутузов е свързано тъкмо с едно от тези непознати, по-малко известни, а и нерядко съзнателно прикривани грозни лица на руско-турската война от 1806 – 1812 г. Какво имам предвид?

Разрушителните следи на войната

Още по време на Руско-турската война от 1787 – 1791 г. ген. Кутузов прибегва до прилагане на наказателни мерки в някои български селища на юг от р. Дунав. На 27 март 1791 г. например командваният от Михаил Кутузов отряд превзема Монастирище и при последвалото си оттегляне насилствено отвежда местните жители, селището е изгорено, а пристанището е унищожено²¹. Няколко дена по-късно същият сценарий се повтаря и в Мачин, където крепостните укрепления са разрушени, а „жители християни са отведени на левия бряг на р. Дунав“²². В

19 Ако се доверим на официалните руски данни, през 1810 г. загубите на Молдовската армия са 16 338 души убити и ранени, а през 1811 г. – само 3 091 души убити и ранени. Вж. Хронологический Указатель военных действий русской армии и флота. Т. II (1801 – 1825 г.). Санкт Петербург: Типография „Бережливость“, 1909, 91–96.

20 **Виноградов**, В. Дом Романовых и судьбы Балкан. – В: Императорский дом Романовых и Балканы. Отв. ред. В. Б. **Каширин**. Москва: Институт славяноведения РАН, 2014, 42–43.

21 **Кутузов**, М. Сборник документов, т. I..., с. 135 – дневник за действията на отряда на М. Кутузов през месец март 1791 г.

22 Пак там.

началото на юни 1791 г., след кръвопролитно сражение, ген. Кутузов сразява турците при Бабадаг, като в рапорта си до княз Н. Репнин споделя, че били пленени само 32 турски войници, защото други не успели да се спасят „от гнева на победителите“. Укрепленията били сринати, магазините и складовете с провизии, откъдето били иззети значителни количества зърно, брашно и боеприпаси, били подпалени, но пожарът обхванал и целия град, в който не останал нито един жител²³.

Подобни репресивни акции спрямо населението на юг от р. Дунав руската армия прилага и по време на войната от 1806 – 1812 г. Разорителните удари по завестите от руските отряди селища по българските земи започват да се нанасят инцидентно от есента на 1810 г., но когато ръководството на бойните действия е поето от М. Кутузов, те придобиват организиран и системен характер. Обективният анализ на създалата се в началото на 1811 г. ситуация на Дунавския фронт, както и все по-нарастващата заплаха от настъпление на Наполеоновата армия на Изток, оправдава конкретните оперативни действия, предприети от ген. М. Кутузов за прегрупироване на поверената му Молдовска армия. Покрай далновидното в стратегически план предислоциране на руските подразделения на левия бряг на р. Дунав обаче хронистите на войната с недомлъвки или половинчато отбелязват, че преди изтеглянето си във Влашко, руските отряди получават заповед да унищожат всички укрепени позиции, които предстои да се върнат на турците. Мярката засяга както големите крепостни съоръжения на Силистра, Никопол, Свищов, така и редица по-малки селища между Дунав и Стара планина – Плевен, Враца, Ловеч, Севлиево и др. И ако от военна гледна точка решенията на ген. Кутузов имат своята логика, то малцина изследователи се заемат да проследят хуманитарните аспекти на предприетите от руското командване наказателни акции по българските земи. Прочее, година по-рано – през март 1810 г., тъкмо тези хуманитарни аспекти служат като аргумент на тогавашния главнокомандващ на Молдовската армия ген. Пьотър Багратион (1765 – 1812) да забрани каквото и да е било насилие спрямо българите, тъй като всяка обида и всяко разорение на български села ще причинят, според него, „пагубното за нас последствие, щото вместо да извлече полза и изгода от българите, армията на Негово Императорско Величество ще срещне в лицето на всеки един българин непримирим враг и неприятел“²⁴.

За да се предотвратят каквито и да било вредни последици за руското влияние сред българите, ген. Багратион изрично вменява дори на своите офицери строго да се разпоредят и да изискват от всички чинове – от старшите до младшите, да се отнасят към българите „братски и дружелюбно“, „да не отнемат по насилствен начин и най-малката вещ и да не изискват техните жилища, постройки, ниви, градини, да не се разоряват каквито и да било насаждения, да не се отнемат от къщите никакви животни и птици и да не се причиняват никакви обиди и притеснения“. Ако войската пък има нужда от нещо – фураж, зърно, сено, дърва за огрев, брашно, месо, то исканията трябва да се отправят към старейшините на съответ-

23 Пак там, с. 147 – рапорт на М. Кутузов от 11 юни 1791 г.

24 Генерал Багратион. Сборник документов и материалов. Б.м.: Государственное издательство политической литературы, 1945, с. 102 – предписание на ген. Багратион от 18 февруари 1810 г. Вж. също Достян, И. Россия и Балканский вопрос..., с. 69.

ните селища, които сами и доброволно ще решават дали могат и как да помогнат на руските отряди²⁵.

За разлика от Багратион, неговият наследник – ген. Николай Каменски, проявил повече твърдост. Показателно за това е случилото се през август – септември 1810 г. със Свищов и с Бяла – след като били превзети съответно от отрядите на граф Сен При (1776 – 1814) и ген. Иван Сабанеев (1770 – 1829), и двете селища били напълно разорени²⁶. Някои автори посочват, че и през януари 1811 г., „под предлог да не остава храна на турците и защото окопите, с които обикновено бивали заградени крайните селски къщи, служили на турската войска“, предшественикът на Михаил Кутузов продължавал да се разпорежда „да се изгаря до дъно всяко селце“, което трябвало да се напусне от руските войници²⁷. Включените в научно обръщение факти показват обаче, че независимо кой пръв лансира идеята за опустошаване на турските крепости, ако при ген. Николай Каменски наказателните мерки спрямо овладените и впоследствие изоставени от руската армия селища и укрепени пунктове на юг р. Дунав имат инцидентен характер, то разрушаването и опожаряването на същите тези селища започват да се осъществяват планомерно и системно под прякото командване на ген. Кутузов. Един от най-добрите изследователи на военното дело от времето на император Александър I – Александър Михайловски-Данилевски (1790 – 1848), изрично подчертава например, че заповедта за връщане на основните руски сили във Влашко (без Русенския отряд) и за унищожаването на укрепленията по десния бряг на р. Дунав се явява първото по-важно решение на Кутузов в качеството му на главнокомандващ на Молдовската армия²⁸.

Документалното наследство, отнасящо се до руско-турската война от 1806 – 1812 г., с което разполагаме днес, позволява конкретно да се проследи как споменатите наказателни мерки са приложени в по-големите и по-важните за отбранителната система на Османската империя български селища.

Силистра

Преди назначението на М. Кутузов, Силистренската крепост била на два пъти обсаждана: през септември – октомври 1809 г., когато градът бил блокиран откъм Дунав, обграден по суша и подложен на масирана бомбардировка, и през май 1810 г., когато местният турски гарнизон бил принуден да капитулира²⁹. През следващите месеци Силистра остава в руско владение, като за комендант е назначен командирът на Киевския гренадирски полк ген. Иван Инзов (1768 – 1845). Спо-

25 Генерал Багратион..., 102–103.

26 Хронологический Указатель военных действий..., с. 89. Проф. Надя Данова анализира много подробно събитията в Свищов, останали в историческата памет на местното население като т.нар. „изгорялство“, организирано от отряда на граф дьо Сен При, вж. Данова, Н. Един неизползван извор..., 161–176.

27 Петвеков, Б. История на Източния въпрос преди Освобождението на България. София: Печатница на Тане Пеев, 1908, с. 279; Липчев, Р. Възрожденска Силистра. Силистра: Изд. РИТТ, 2004, с. 79 и др.

28 Михайловски-Данилевски, Ал. Описание турецкой войны с 1806-го до 1812-го года. Ч. II. Санкт Петербург: Типография Штаба Отдельного корпуса внутренней стражи, 1843, с. 157.

29 Хронологический Указатель военных действий..., с. 83 и с. 86.

ред руския военен историк Андрей Петров (1837 – 1900), за да улесни презимуването на армията си, главнокомандващият ген. Н. Каменски обмислял в края на 1810 г. унищожаването на Силистра и Никопол и съсредоточаване на всички руски сили на юг от р. Дунав в Русе, но императорът не одобрил неговия план³⁰. В началото на април 1811 г. обаче, в съответствие с разработения от ген. Кутузов сценарий за прегрупиране на Молдовската армия, отрядът на ген. Инзов трябвало да се оттегли във Влашко, като преди това направи нужното, за да „истребить крепость Силистрию“³¹. Сведения за унищожаването на Силистра се съдържат в редица заповеди, предписания и писма на Михаил Кутузов³¹, които разкриват отделни подробности за по-нататъшната съдба на града. Планът за унищожаване на крепостта бил приведен в изпълнение на 6 май 1811 г., когато укрепленията били взривени, всички оръдия и боеприпаси били пренесени на отсрещния бряг на р. Дунав, а намиращите се в района на Силистра руски подразделения били предислоцирани³². Що се отнася до местните жители, то фрагментарните и оскъдни свидетелства, с които разполагаме, не позволяват все още нито да се проследи как извънредните мерки, целящи да се нанесат непоправими щети на отбранителната способност на Портата по нейните северни граници, са се отразили върху силистренци, нито пък да се установят реалните количествени параметри на демографските промени, настъпили в хода на военните действия през 1811 г. Трудно е да се прецени и дали заселването на българите във Влашко е ставало доброволно, както твърдят някои изследователи³³. От едно предписание до ген. Инзов от 22 април 1811 г. се подразбира например, че наред с българите, на преселение във Влашко подлежали и турските, и циганските семейства, но според договореностите за капитулацията на Силистра, на нежелаещите да преминат на левия бряг на Дунав се предоставяла възможност „да се върнат в турските владения“³⁴.

Ако отчетем как са се изпълнявали заповедите на М. Кутузов относно отстъплението на руските отряди от други селища (Свищов, Русе, Никопол), то бихме могли да приемем, че вероятно част от българите са били принудени да емигрират, други са потърсили спасение из околните села, трети пък предпочели да останат по домовете си и мълчаливо да понесат завръщането на турците в града. Имало, разбира се, и силистренци, които се присъединили към българските доброволци и по-късно участвали в последващите бойни действия. Показателно за това е твърдението на Кутузов пред Александър I, че българи от „унищожените от нас крепости бързат да се присъединят под скиптъра на Ваше императорско величество“, давайки за пример двама български „чиновници“, които сами пожелали да преминат Дунав с 250 души (въоръжени от тях самите), за да наберат други „угне-

30 Петров, А. Война России с Турцией..., 239–240.

31 Кутузов, М. Сборник документов, т. III..., с. 328 – писмо до генерал-лейтенант Ертел от 17 април 1811 г.; с. 334 – предписание до ген. Инзов от 22 април 1811 г.

32 Пак там, с. 387 – рапорт на ген. Кутузов до Александър I от 20 май 1811 г.

33 Конобеев, В. Българското националноосвободително движение. Идеология, програма, развитие. София: Наука и изкуство, 1972, 147–149.

34 Текстът на условията за капитулацията на Силистра е публикуван у Петров, А. Война России..., 442–443.

тявани от турското правителство“ свои сънародници. След като ген. Кутузов дал съгласието си, отрядът успешно се прехвърлил на българския бряг, но бил пресрещнат от множество турци и трябвало да се оттегли към Тутракан, а оттам отново се завърнал във Влашко, водейки със себе си и шестима пленници³⁵. Няколко седмици по-късно други 30 доброволци измежду преселилите се от Силистра българи се отличили при акция за залавянето на „език“, за което били наградени лично от главнокомандващия с парични суми³⁶. През юни българите, използвани в района на Силистра, достигнали вече над 600 „добре въоръжени“ доброволци, като Кутузов се надявал бързо да достигнат и над хиляда души³⁷.

Силистра отново привлича погледа на руското командване в началото на м. септември 1811 г. Въпреки нанесените през м. май щети на крепостните укрепления, градът продължавал да заема важно място в турските военни планове, защото в кратки срокове, възползвайки се от оттеглянето на руските войски на левия бряг на р. Дунав, местните власти направили необходимото, за да възстановят разрушените отбранителни съоръжения³⁸. Затова, когато започнал да обмисля как да се справи със съсредоточената в района на Слободзе армия на великия везир, ген. Михаил Кутузов обърнал специално внимание на Силистра. За да се подsigури от евентуално активизиране на десния фланг на противника, той предпочел да го изненада и да нанесе изпреварващ удар по Силистренския гарнизон. Този свой замисъл Кутузов споделил на генерал-майор Ермолай Ермолаевич Гампер (1750 – 1814) на 12 септември 1811 г. и поискал от него да се сдобие, включително и срещу заплащане, с актуална информация за турските сили в този район³⁹. В изпълнението на поставената задача се включил и малък отряд от български доброволци, които успели да заловят 10 турци, без да дадат нито една жертва⁴⁰.

Получил подробна информация за силите на врага, Михаил Кутузов издал заповед за превземане на Силистра. През нощта на 11 срещу 12 октомври корпусът на генерал-майор Гампер атакувал внезапно от три страни и „с невероятна бързина и мъжество“⁴¹ щурмувал „разорения и после възстановен“ град⁴². Много знамена, значителни количества боеприпаси, осем съвсем нови оръдия и голяма плячка били взети, а около три хиляди души (войници и жители от двата пола) били пленени. За да не допусне пък турците отново да се укрепят в района, ген. Кутузов се разпоредил градът да бъде повторно разрушен⁴³. За белезите от случилото се можем да съдим по разказа на Огюст, граф дьо Лагард⁴⁴. Само половин година

35 Кутузов, М. Сборник документов, т. III..., 387–388.

36 Пак там, с. 445.

37 Пак там, с. 440.

38 Пак там, с. 666 – доклад на М. Кутузов до императора от 16 октомври 1811 г.

39 Пак там, с. 603 – инструкция на М. Кутузов от 12 септември 1811 г.

40 Пак там, с. 625 – заповед на М. Кутузов от 26 септември 1811 г.

41 Пак там, с. 666 – доклад на М. Кутузов до императора от 16 октомври 1811 г.

42 Мартос, Ал. Записки инженерного офицера Мартоса о Турецкой войне в царствование Александра Павловича (1806 – 1812). – Русский архив, 1893, кн. 7, с. 449.

43 Кутузов, М. Сборник документов, т. III..., с. 667 – доклад на М. Кутузов до императора от 16 октомври 1811 г.

44 Огюст граф дьо Лагард (1780 – 1834) е френски аристократ, чийто родители емигрират в Русия. Като офицер в руската армия (достига до чин генерал-майор) участва във военните походи срещу Напо-

след подписването на Букурещкия мирен договор той преминава през Силистра и в писмо до своя близък приятел Жюл Грифит от януари 1813 г. споделя: „Ето ме най-после в Силистра, т.е. между купища развалини и пепелища, свидетелстващи за всички ужаси на войната, чиято жертва бе този обсаждан и изгорен град. Няколко вдълбани в земята землянки, опряни на руини от бани или джамии, няколко нещастници, лишени от всичко и плачещи върху остатъците от опустошените им жилища“⁴⁵.

За трети пореден път руски войници влизат в Силистра в началото на февруари 1812 г. Както сам Михаил Кутузов признава в предписанието си от 31 януари 1812 г. до генерал-лейтенант Евгений Марков (1769 – 1828), командващ по това време левия фланг на Молдовската армия, замръзването на р. Дунав предоставяло добра възможност „потревожитъ неприятеля“ и затова той се разпорежда в следващите дни да се проведат изненадващи настъпателни операции към селищата по десния бряг на реката⁴⁶. В района на Силистра трябвало да действа отрядът на генерал-майор Иван Гартинг (1768 – 1831), като в указанията, дадени му от Кутузов, изрично е отбелязано „жителите на селата да се вземат в плен“⁴⁷. И въпреки че за първи път в подобни свои разпореждания главнокомандващият обръща внимание да не се допускат грабежи над българите, а жените и невръстните деца да не се отвеждат насила, той изтъква, че „жестоките нужди на войната налагат“ намиращите се у тях фураж, селскостопански животни и зърнени запаси да се отнемат⁴⁸. На 4 и 5 февруари 1812 г., начело на четири пехотни батальона и кавалерийско подкрепление от казаци, генерал-майор Гартинг преминава от Калараш на десния бряг. Влиза в обезлюдената Силистра, „където не срещнали никого“ и откъдето изпратил групи да разузнаят обстановката по Шуменския, Тутраканския и Разградски път, но заради натрупалия се сняг всички се върнали бързо назад и още през същото денонощие отново се оттеглили във Влашко. В рапорта до Александър I за тази кратка „отвъддунавска експедиция“ Кутузов отчита, че всички села, през които преминава отрядът на Гартинг, са унищожени, а намерените зърнени и фуражни запаси са изгорени⁴⁹.

Свищов

Малкият крайдунавски град, придобил по-широка популярност из Европа покрай подписания на 4 август 1791 г. мирен договор между Турция и Австрия, е завзет от руската армия в последните дни на август 1810 г. Отрядът на граф Сен При

леон. След Реставрацията и завръщането си във Франция заема различни постове, вкл. става френски посланик в Испания.

45 **Auguste**, comte de Lagarde. Voyage de Moscou à Vienne, par Kiow, Odessa, Constantinople, Bucharest et Hermanstadt. Paris, 1824, p. 312; вж. също Френски пътеписи за Балканите. Съст. и превод. Б. Цветкова. София: Наука и изкуство, 1981, с. 103 – проф. Цветкова погрешно отбелязва, че това описание се отнася за събитията, свързани с руско-турската война от 1828 – 1829 г.

46 **Кутузов**, М. Сборник документов, т. III..., с. 788.

47 Пак там, с. 793 – предписание до генерал-майор Иван Гартинг от 1 февруари 1812 г.

48 Пак там.

49 Пак там, с. 801 – рапорт на М. Кутузов до Александър I от 13 февруари 1812 г.

успешно преодолява съпротивата на противника и пленява осем негови знамена и 50 оръдия⁵⁰, след което, съгласно заповедта на ген. Каменски, унищожава укрепленията и опожарява града. За „изгорялството“, сполетяло свищовлии, има различни по-ранни и по-късни свидетелства, които са подробно анализирани от проф. Надя Данова⁵¹. Без да повтарям вече известните факти за случилото се в Свищов през 1810 г., ще припомня само, че основният източник за тези събития са мемоарните записки на граф Александър Ланжерон (1763 – 1831), в които се доловят нотки на субективизъм в оценките за действията на руското командване, още повече че френският генерал се чувствал лично ощетен, тъй като считал, че неговите заслуги често се приписвали на други.

Важни щрихи за разграбването и опожаряването на Свищов през 1810 г., които допълват разказа на Ланжерон, се откриват в дневника на Алексей Николаевич Мартос (1790 – 1842) – инженер-капитан, участвал активно във военната кампания на Балканите през 1810 – 1812 г. Според кап. Мартос непосредствено след завладяването на града руското командване получава известие, че великият везир се е насочил начело на голям отряд през Разград към Русе. За да не допусне обкръжаването на намиращите се в Свищов руски сили, ген. Каменски поискал от Сен При да напусне позициите си, като унищожи крепостните съоръжения. Турската махала била подпалена, но огънят бързо се пренесъл и върху къщите на християните, които не могли да повярват, че градът ще бъде изгорен. При настъпилата суматоха българите започнали да събират набързо каквото могат от покъщнината си и преминали на влашкия бряг, откъдето „наблюдавали свирепия огън, който изпепелявал домовете им“⁵².

След преживяната трагедия Свищов остава през следващата 1811 г. встрани от театъра на активните бойни действия и това създава възможности за, макар и частично, възстановяване на селището и на неговото пристанище. Вероятно чрез пътуващи през Свищов български търговци щабът на Кутузов получавал дори и актуални сведения за движението на противниковите сили⁵³. През януари 1812 г., когато мирните преговори в Букурещ са прекъснати за пореден път, руското раззнаване донася за съсредоточаване на турски войници (около две хиляди души) в района на града. Запознат с новата обстановка, Михаил Кутузов решава да вземе превантивни мерки и на 23 януари 1812 г. предписва на граф Ланжерон да се възползва от замръзването на Дунав и да организира експедиция срещу Свищов⁵⁴. Няколко дена по-късно генерал-майор Михаил Булатов (1760 – 1825) потвърждава информацията за укрепването на Свищов, вследствие на което митницата в Зимница, през която продължавала да се осъществява активна търговска дейност, е затворена. Местният руски гарнизон е подсилен, а на граф Ланжерон е разрешено

50 Хронологический Указатель военных действий..., с. 89.

51 Данова, Н. Един неизползван извор..., 161–176.

52 Мартос, Ал. Записки инженерного офицера..., с. 335.

53 Кутузов, М. Сборник документов, т. III..., с. 562 – писмо на М. Кутузов до генерал-лейтенант Андрей Зас от 23 август 1811 г.

54 Пак там, 780–781 – предписание на М. Кутузов до граф Ланжерон от 23 януари 1812 г. По това време граф Александър Ланжерон е с чин генерал от пехотата и командва главния корпус на Молдовската армия.

да състави от поверените му сили наказателен отряд, с който „да унищожи“ Свищов и да се предприемат набези в околностите на града, за да се „всее страх по тези места“⁵⁵. Подобна заповед на 31 януари 1812 г. получава и генерал-лейтенант Евгений Марков, на когото пък било възложено да унищожи укрепленията и пристанището на Лом⁵⁶.

През нощта на 1 срещу 2 февруари 1812 г. отрядът на ген. Булатов преминава неочаквано от Зимница и обкръжава Свищов. В акцията участват две колони, командвани от полк. Паисий Кайсаров (1783 – 1844) – командир на лейб-гвардейския Семьоновски полк и началник на канцеларията на М. Кутузов, и от командира на Вятския полк Дмитрий Кушников (неизв. – 1812). Турците били изненадани и в плен попадат 1 050 души. От руска страна загубите са 32 убити и 96 ранени. Новоиздигнатите свищовски укрепления са сринати, всички жители (без жените, децата и ранените) са преселени; добитъкът, зърнените храни и намерените значителни количества стоки са иззети, като при пренасянето им на левия бряг на р. Дунав са взети необходимите карантинни мерки⁵⁷. Малко по-късно отличилите се офицери и войници от отряда на Булатов са наградени⁵⁸.

В проучването си за „изгорялството“ проф. Н. Данова използва данните от документалното наследство на ген. Михаил Кутузов, но проследявайки повторното разрушаване на Свищов, тя се позовава на спомените на граф Ланжерон и отнася тези драматични събития към 2/14 април 1812 г.⁵⁹ Конкретните факти и част от действащите лица от преписката на Кутузов и от мемоарните бележки на Ланжерон съвпадат, но склонен съм да приема, че що се отнася до датировката, паметта на френския генерал му изневерява и последният наказателен рейд срещу Свищов е извършен не на 2 април, а на 2 февруари 1812 г.

Тутракан

Стратегическото разположение на Тутракан, по-популярен по онова време под името Туртукай, е било добре известно на руското командване и затова още при първите по-сериозни настъпателни действия на юг от р. Дунав на града се обръща специално внимание. Събират се актуални разузнавателни сведения за неговата укрепителна система и за местния гарнизон, внимателно се следят и комуникациите със Силистра, като градът е превзет през пролетта на 1810 г., когато корпусът на ген. Андрей Зас (1753 – 1815) се насочва към него и на 26 май принуждава турците да го напуснат⁶⁰. Поемайки командването на Молдовската армия, Михаил Кутузов също оценява важната роля на Тутракан и дори първоначално предвиждал там да се поддържа казашки пост, чрез който да се гарантира връзката между центъра и левия фланг на руските отряди, намиращи се на юг от Дунав⁶¹. Организи-

55 Пак там, 784–785 – заповед на М. Кутузов от 29 януари 1812 г.

56 Пак там, с. 788 – заповед на М. Кутузов от 31 януари 1812 г.

57 Пак там, 800–801 – рапорт на М. Кутузов до Александър I от 13 февруари 1812 г.

58 Пак там, с. 817 – писмо на М. Кутузов до военния министър от 24 февруари 1812 г.

59 Данова, Н. Един неизползван извор..., 167–169.

60 Хронологический Указатель военных действий..., с. 86.

61 Кутузов, М. Сборник документов, т. III..., с. 324 – инструкция на М. Кутузов от 14 април 1811 г.

раното от великия везир настъпление през месец май 1811 г. обаче довело до оттеглянето на руснаците от града и тогава именно спрямо Тутракан били приложени същите мерки, които по предписанията на М. Кутузов отстъпващите руски части прилагали във всички други крайдунавски селища – разрушаване на укрепленията, насилствено прехвърляне на населението във Влашко, унищожаване на пристанището. Категорично свидетелство за това ни дават записките на кап. Ал. Мартос, в които сред опожарените през пролетта на 1811 г. български градове се споменава и Тутракан⁶².

Няколко месеца по-късно градът повторно трябвало да преживее кошмара на войната. По показанията на пленници и шпиони през месец юли 1811 г. укрепленията на Тутракан били възстановени, а местният гарнизон бил подсилен със специално изпратен от главната турска квартира контингент⁶³. През месец август турското командване продължило да изпраща нови подкрепления в Тутракан. Затова, още в началото на м. септември, когато М. Кутузов изготвил своя план за прекъсване връзките на везирския лагер при Слободзе с дунавските крепости по българския бряг, на полк. Пьотър Греков (1762 – 1817/1818) било възложено да организира постоянно наблюдение на района около Тутракан. На 12 септември главнокомандващият се разпоредил дори да се изгради понтонен мост, по който казачите на Греков да могат по-лесно да се прехвърлят на отсрещния бряг, за да изпълнят поставената им задача⁶⁴. На 9 октомври 1811 г., когато започнал да се осъществява планът на Михаил Кутузов, отрядът на полк. Греков влязъл без бой в Тутракан, разрушил възстановените от турците укрепления⁶⁵, подпалил складовете с приготвени за противниковата армия провизии⁶⁶ и разорил града. Както признава самият главнокомандващ, това се налагало, „за да всее страх у неприятеля и да му се отнеме възможността и надеждата за укрепване на което и да е място от Русе до устието на Дунав“⁶⁷.

Никопол

Сред набелязаните за разрушаване през пролетта на 1811 г. селища и крепости е и Никопол. Руските отряди влизат в Никопол на 26 септември 1810 г. без нито един изстрел, тъй като местният турски гарнизон предпочел да капитулира, вместо да се сражава срещу многократно превъзходящия го противник. Главнокомандващият Николай Каменски лично получава ключовете на крепостта и ако се доверим на мемоарните бележки на кап. Мартос, всички руски офицери били впечатлени от града и неговите околности.

62 **Мартос**, Ал. Записки инженерного офицера..., с. 350.

63 **Кутузов**, М. Сборник документов, т. III..., с. 497 – секретна записка на Кутузов до военния министър от 16 юли 1811 г.

64 Пак там, с. 604 – инструкция до генерал-майор Е. Гампер.

65 **Конобеев**, В. Българското националноосвободително движение..., с. 157.

66 **Мартос**, Ал. Записки инженерного офицера..., с. 449.

67 **Кутузов**, М. Сборник документов, т. III..., 666–667 – рапорт на М. Кутузов от 16 октомври 1811 г. За успешния си рейд към Тутракан П. Греков е повишен на 13 януари 1812 г. в чин генерал-майор.

Половин година по-късно, на 1 април 1811 г., Михаил Кутузов се разпорежда Никополската крепост да се унищожи, а местното българско население да бъде преместено в Турну Мъгуреле⁶⁸. При изпълнението на поставената му задача генерал-адютант Емануил Сен При – командир на 6-и егерски полк, разположен по това време в района между Плевен и с. Кайнара (дн. гр. Койнаре, Плевенско), срещнал затруднения както с прехвърляне на наличните продоволствия и боеприпаси в Турну Мъгуреле, така и с извеждането на българите от Никопол. На 12 април, в секретно донесение до Кутузов, той докладвал, че събарянето на укрепленията е започнало, но преселението на българите се осъществява много бавно и голямо количество вещеве имущество не може да се пренесе. Три дни по-късно Кутузов изпратил специално предписание на Сен При, в което отново и категорично изискал изпълнение на вече възложените му задачи, като уточнил оттеглящите се на левия бряг на р. Дунав руски войници да получават продоволствие за 10 дни, а оставащото да се разпределя между личния състав на други преминаващи през Никопол руски отряди⁶⁹. В предписанието от 15 април 1811 г. има още един прелюбопитен шрих – настояването на Кутузов намиращата се у граф Сен При сума от „доходите на град Никопол“ да се изпрати на Букурещкото интендантство⁷⁰, което подсказва, че за краткото време на руската окупация на селищата на юг от р. Дунав военните коменданти (командири) са контролирали и съответните градски приходи. Прочее, че това указание на Кутузов не е инцидентно хрумване и че зад него прозира целенасочена и съзнателно осъществявана политика на извличане на икономически облаги за Русия от театъра на военните действия, е видно от друга заповед на главнокомандващия. На 20 април Кутузов предписва на генерал-лейтенант Андрей Зас (по това време командир на най-западния руски отряд) да повиши митата за стоките, преминаващи от Видин към Виена⁷¹, като получените средства трябвало да се изпращат в Букурещ, за да се включват в „задунайските приходи“. Според обобщените данни на Интендантската служба, само за пет месеца от вземаните край Видин мита били събрани 115 хил. червонци⁷².

През месец септември 1811 г. в района на Никопол отново се водят сражения. На 13 и 14 септември например ген. Павел Турчанинов (1776 – 1839) сформира отряд, състоящ се от пет роты от Олонекския пехотен полк, 50 казаци, 40 арнаути, 40 български доброволци и две оръдия, с който преминава Дунав на около 6 км от Никопол и извършва опустошителен рейд из близките села. Мостът на р. Осъм при с. Муселиево е изгорен, а складовете с провизии на турската армия са унищожени, като по молба на местните „бедни“ българи ген. Турчанинов им разрешава да си вземат малки количества зърно за храна⁷³.

До края на войната Никопол влиза още веднъж в ползрението на руския щаб – в началото на февруари 1812 г., когато Кутузов, за да ускори мирните преговори

68 Пак там, с. 305 – предписание на М. Кутузов от 5 април 1811 г.

69 Пак там, 324–325 – предписание на М. Кутузов до ген. Сен При от 15 април 1811 г.

70 Пак там, с. 325.

71 Пак там, с. 330 – предписание до генерал-лейтенант А. Зас от 20 април 1811 г.

72 Пак там, бележка на съставителите на сборника.

73 Пак там, с. 610 – доклад на М. Кутузов до военния министър от 20 септември 1811 г.

с Портата, решава да се възползва от замръзвания Дунав и организира настъпателни действия по десния бряг на реката. Районът на Никопол бил поверен на генерал-майор Булатов, който след успеха си при Свищов (1 – 2 февруари 1812 г.), се оттеглил във Влашко, но още на следващата нощ, изминавайки цели 50 версти⁷⁴, отново преминал р. Дунав край Турну Мъгуреле начело на отряд, състоящ се от 5 батальона, 7 оръдия и 500 конници. Оказало се обаче, че Никопол бил пуст, тъй като очевидно градът не успял да се възстанови все още от преживените през април 1811 г. разрушения и насилствени изселвания. Затова Булатов съсредоточил вниманието си към околните на Никопол селища, в които имало турски войници. Всички села били атакувани едновременно, намерените в тях количества фураж и зърнени храни били унищожени, след което отрядът се върнал на левия бряг⁷⁵.

Русе

В развоя на бойните действия през 1810 – 1812 г. на Русе се паднало да изиграе ключова роля. Оценявайки стратегическото разположение на града не само за контрола на корабоплаването по Дунав, но и за организиране и на логистична подкрепа на турските действия във Влашко, ген. Каменски предприема през лятото на 1810 г. мащабна операция за завземането на Русе. Първоначално руската обсада се оказала неуспешна. На 22 юли, след петчасов кръвопролитен бой, главнокомандващият на Молдовската армия преживява дори най-тежкото си поражение, коствало му според официалните сводки 3 155 души убити и 5 360 души ранени. Връщайки си впоследствие инициативата, руската армия стегнала обръча и на 15 септември 1810 г. турският гарнизон капитулирал, предавайки на победителите 42 свои знамена и 234 оръдия⁷⁶.

Познавайки добре поселищната мрежа и инфраструктурата на врага между Дунав и Стара планина още от времето на своята дипломатическа мисия през 1793 – 1794 г., ген. Кутузов също отделя специално внимание на Русе. Тук именно той съсредоточава основната част от своята армия, като единствено Видинският отряд, чиято задача била да не допуска турците в Малка Влахия, запазва старите си позиции. Всички останали подразделения, изпълнявайки дадената им от Михаил Кутузов заповед, бързо напускат завладените преди това селища и се отправят към Русе, където главнокомандващият имал намерение да даде „генерално“ сражение на противника, след което считал, че лесно ще убеди великия везир в необходимостта от започване на преговори за подписване на окончателния мирен договор.

В съчиненията по военна история планът на М. Кутузов от пролетта на 1811 г. се оценява високо и се сочи като поредното безапелационно доказателство за неговия талант на стратег. Действително планът „проработва“. Изтеглянето на руските отряди от Тутракан, Силистра, Никопол, Свищов дало основание на великия

74 1 верста е равна на 1066,761 м.

75 Кутузов, М. Сборник документов, т. III..., с. 800 – рапорт на М. Кутузов до императора от 13 февруари 1812 г.

76 Хронологический Указатель военных действий..., 88–90.

везир да предприеме контранастъпление към Русе с всичките си налични сили. Сблъсъците започнали на 19 юни, но генералното сражение станало на 22 юни. След няколкочасови ожесточени боеве турските атаки към града били отблъснати, а руската кавалерия успяла да обърне противника в паническо бягство⁷⁷. Така с постигнатия успех Михаил Кутузов демонстрирал, от една страна, решителността си да брани ефективно подстъпите към Дунав, която според дадените му инструкции от Петербург трябвало да се превърне в новата граница между двете империи, а от друга страна, ясно показал на турците, че при необходимост лесно би могъл да поднови кампанията си на юг.

Избраната от Кутузов тактика през пролетта на 1811 г. има обаче и своите критики, които приемят, че предоставяйки инициативата на турците, той демонстрира нерешителност и всъщност допринася за удължаване на войната. Любопитно е да се отбележи, прочее, че само дни след отблъскването на великия везир край Русе, Кутузов споделя, че още след пристигането си на фронта е изпитвал най-големи страхове и притеснения за Русенската крепост. „Това проклето укрепление“ – както той сам се изразява, отслабвало позициите му, тъй като местоположението му улеснявало евентуалните нападатели и налагало привличането на допълнителни подкрепления за неговата защита. Затова, веднага след постигнатата на 22 юни победа, той се разпорежда да се унищожат крепостните врати и укрепленията, да се вземе каквото може, да се подпали градът и „когато всичко това беше направено, преминах Дунав“⁷⁸. Три години по-късно френският офицер Франсоа-Даниел Томасен, събирайки информация за отбранителните възможности на Османската империя, обобщава съдбата на Русе от времето на войната в едно изречение: „Русите изгориха голяма част от този град и го изоставиха“⁷⁹.

В армейския дневник, воден от щаба на Кутузов, събитията в Русе също са представени кратко и сухо: „23, 24 и 25-и нищо не се случи; през нощта на 25-и срещу 26-и – нашите войски се прибраха в Русчук; жителите с мъка се отправят отвъд Дунав; 27 юни – оставаме в крепостта; през нощта на 27-и срещу 28-и напускаме Русчук и заемаме позиции вдясно от укрепленията на Гюргево; на много места разрушихме и опожарихме Русенската крепост; по време на отстъплението неприятелят не ни преследва [...]“⁸⁰.

Кап. Алексей Мартос разказва, че заповедта на ген. Кутузов за изоставяне на Русе била получена на 25 юни рано сутринта. На жителите на града се предоставяла възможност, „без да губят време“, да се прехвърлят със семействата и най-необходимото от покъщнината си във Влашко. „Градът трябваше да бъде запазен, еничарските казарми и каменните складове – разрушени. Няма да описвам – отбелязва кап. Мартос, – трогателните зрелища, нито бягството на българите от домовете им; те ги изоставяха на пламъците; повечето от тези нещастни хора бяха болни; всичко, което не можеше да се прибере, изгоря. [...] Така преминаха 24-и, 25-и и 26-и до обяд. Населението на големия град се вълнуваше, събираше се по

77 Пак там, с. 93; **Петров**, А. Война России с Турцией..., 267–274.

78 **Кутузов**, М. Сборник документов, т. III..., с. 478.

79 Френски пътеписи..., с. 82.

80 **Кутузов**, М. Сборник документов, т. III..., с. 463.

улиците и съдейки по лицата им, толкова много имаха доверие на руснаците, че не вярваха на нашето гибелно предприятие. [...] Скоро проклятията на Българите започнаха да се сипят върху нас. Те бяха прави – мислех аз, съвършено прави; техните бледни лица, плачът на децата, виковете на жените и стоновите на старците, които набързо влачеха към мостовете, всяваха ужас в железните ни сърца⁸¹.

Освен личната драма на русенци, принудени от заповедите на Кутузов да напуснат домовете си и да емигрират във Влашко, спомените на кап. Мартос разкриват и нелицеприятните сцени на масови грабежи, които подпийнали войници започнали да вършат. При настъпилия безпорядък някои от къщите и дюкяните били подпалени, преди още хората да се изтеглят и това само засилило паниката сред българите. Картината на горящия град била „ужасна“, „подобно на бърз поток, гибелните пламъци унищожавали всичко“ и само след няколко часа Русе представлявал „една горяща маса“⁸².

До края на войната Кутузов не обмисля и не предприема опити за повторно завземане на Русе. Дори през септември – октомври 1811 г., когато в усилията си да ускори капитулацията на великия везир руското командване предприема изненадващи набези към другите крайдунавски селища, в плановите на главнокомандващия не влиза превземането на града, в който, прочее, след преживяната през месец юни драма и след набързо осъществените от турските власти възстановителни мерки отново е съсредоточен значителен военен контингент. Затова и при изпълнение на замисъла си за обкръжаване на везирската армия в Слободзе Кутузов се ограничава само до създаване в близост до Русе на подходящ плацдарм за пълното откъсване на противника от неговия тил. Въпреки това обаче, местното българско население претърпява нови, макар и косвени, щети.

Един шрих за новите беди, произтекли от руското военно присъствие в района на Русе в месеците преди подписването на Букурещкия мирен договор, ни дава ген. Яков Осипович Отрошченко (1779 – 1862). През октомври 1811 г. неговият полк бил включен в отряда на ген. Марков, който на 30 септември започнал да се прехвърля незабелязано на българския бряг и нанесъл изненадващ удар върху турския лагер в района на Русе. Тази именно маневра осигурява успеха на Кутузов над подложената на унищожителен кръстосан огън (от двата бряга на Дунав) армия на великия везир, който изоставил войниците си и панически избягал в Русе. Разказвайки за последвалите месеци на изчакване с надежда мирните преговори между двете страни да завършат с успех, Яков Отрошченко не принудено споделя как, за разлика от бедстващите в лагера си при Слободзе турци (лишени от продоволствия и дърва за огрев), неговият полк преживял лесно капризите на русенската зима – непрекъснати дъждове, сняг, студ, бурни ветрове, защото за отопляване на землянките си „не пощадили нито лозята, нито плодните дръвчета из градините в околностите на крепостта, нито огромните вековни орехи“⁸³.

81 **Мартос**, Ал. Записки инженерного офицера..., с. 355.

82 Пак там, с. 356.

83 **Отрошченко**, Я. Записки генерала Отрошченко (1800 – 1830). Москва: ООО „Братина“, 2006, цит. по <<http://adjutant.ru/lib/otrosh000.htm>> 23 юли 2013.

В документалното наследство на Михаил Кутузов има податки, че в края на януари 1812 г. сред руските офицери сериозно се обсъждала възможността Русе да бъде отново превзет. Главнокомандващият обаче се противопоставил на подобни действия, изтъквайки реалната опасност евентуалният шурм срещу града не само да доведе до множество жертви сред руската армия, но и да се отрази неблагоприятно на бъдещия мирен договор⁸⁴.

Към списъка на попадналите под ударите на войната през 1811 – 1812 г. български селища би трябвало да се добавят и Лом, Ловеч, Бяла, Плевен, Севлиево, както и десетки села в района на Добруджа, Варненско, Шуменско, Разградско, Видинско, за които или щабната документация е безмълвна, или податките, с които разполагаме днес, са само косвени. За жертвите пък и за осакатените съдби на хилядите прокудени български семейства можем само да гадаем. Любопитно е да се отбележи обаче, че за разлика от безапелационното си отношение към българите в пределите на Османската империя, през всичките месеци, докато е начело на Молдовската армия, М. Кутузов демонстрира по-различно поведение спрямо другите балкански народи.

Михаил Кутузов и „другите“

Още с встъпването си в длъжност опитният в дипломатическите дела генерал проявява особена загриженост към населението на Дунавските княжества. През април 1811 г. например той забранява на всички военни чиновници и граждански чиновници, под каквото и да е било предлог, да вземат каруци и впрегатен добитък от власите, тъй като, предвид настъпващата пролет, жителите на Влашко и Молдова имали нужда да си обработват земите и да си подготвят посевите⁸⁵. Месец по-късно той издава и специална заповед, с която забранява на назначените като коменданти на крепостите във Влашко, Молдова и Бесарабия руски офицери да се месят в работата на градските управи, с изключение на полицейската дейност⁸⁶. През юни 1811 г. пък се разпорежда да не се изисква от местното население да осигурява дърва и сено за разположените в района на Хотин и на Яш полкове, като задължава техните командири сами да си организират коситбата, и то само на предварително посочени от общинските власти места⁸⁷. Още по-сериозни мерки срещу възможните злоупотреби от страна на интендантските чиновници при попълване на тиловия резерв с храни и фураж са взети в края на месец август 1811 г. В очакване на готвената от великия везир контраофанзива на север от р. Дунав, Кутузов предписва най-строги наказания за всеки, който изнудва, заплашва или мами влашкото население при изкупуването и транспортирането на необходимите количества сено и зърно⁸⁸. Все в същата посока на загриженост спрямо населението на Дунавските княжества трябва да се оценява и създаването на специален отряд от

84 Кутузов, М. Сборник документов, т. III..., 793–794 – писмо до ген. Ланжерон от 1 февруари 1812 г.

85 Пак там, с. 326 – заповед от 16 април 1811 г.

86 Пак там, с. 362 – писмо на М. Кутузов от 2 май 1811 г.

87 Пак там, с. 425 – писмо на М. Кутузов от 4 юни 1811 г.

88 Пак там, с. 571 – инструкция на М. Кутузов от 31 август 1811 г.

около 300 хърватски доброволци, който трябвало да се пребори с бандитизма по пътищата на Влашко.

По-различно е отношението на М. Кутузов и към сърбите. За използваните при различни продоволствени доставки сръбски каруци се предвиждало заплащане, което предварително трябвало да се договори с водача на сръбското въстание Кара Георги (1768 – 1817)⁸⁹. През юни 1811 г. той предписва на ген. Зас например да се изплати на сръбското население необходимата сума (изчислена по пазарните цени за 1808 г.) за осигурените и доставени количества хляб. Особено показателни за „по-специалното“ отношение към сърбите са указанията, дадени от Кутузов на ген.-лейтенант Александър Войнов (1770 – 1831/1832) в началото на май 1811 г., когато той трябвало да замени като командир на руския отряд в Малка Влахия разболелия се ген. Зас. На руските офицери се вменявало да поддържат приятелство със сърбите, да не се намесват в техните граждански дела и да не дават и най-малък повод Русия да бъде заподозряна в опити да налага своето владичество над Сърбия⁹⁰.

В качеството си на главнокомандващ Михаил Кутузов осигурява безвъзмездно на сръбските водачи и солидна материална подкрепа – барут и олово, трофейни турски оръдия, пари. През май 1811 г. например, в отговор на молбата на Кара Георги за предоставяне на финансова помощ за закупуване от Австрия на храни за сръбското население, Кутузов се разпорежда да бъдат отпуснати четири хил. червонци, въпреки че е убеден, че тези средства няма да се използват по предназначение, а ще бъдат „усвоени“ от ръководителите на въстанието за лично облагодетелстване. В началото на август, покрай поредната партида боеприпаси, в помощ на въстаниците са изпратени един офицер и седем войници, които трябвало да обучат сърбите в тънкостите на артелирийската стрелба⁹¹. През септември на сърбите са предоставени още 700 хил. патрона.

За времето, когато командвал Молдовската армия, ген. М. Кутузов многократно и умело се възползвал както от натрупаните при предходните военни кампании срещу Турция и при краткото му посланичество в Константинопол познания за Балканите, така и от създадените вече контакти сред висшите османски чиновници и офицери. Новоназначеният, малко преди Кутузов да пристигне в Букурещ, велик везир Ахмед паша се оказал например негов стар познаник от престоя му в Цариград и типично в стила на „висшата“ дипломация бъдещият фелдмаршал находчиво изпратил поздравително писмо до Ахмед паша, в което не само му пожелавал успех, но и изразил надеждата си, че „нешастаните обстоятелства, разделящи нашите две империи, няма по никакъв начин да повлияят на тяхната стара дружба“⁹². „Добрият тон“ в отношенията между двамата главнокомандващи се запазили и през следващите месеци, въпреки възобновените с цялата си ожесточеност сблъсъци по цялата фронтова линия. Неслучайно, след кръвопролитното сражение от 22 юни 1811 г. край Русе, руските офицери разказвали като анекдот

89 Пак там, с. 332 – предписание до ген. Зас от 21 април 1811 г.

90 Пак там, с. 372 – инструкция на М. Кутузов от 14 май 1811 г.

91 Пак там, 543–544 – писмо на М. Кутузов до граф Н. Румянцев от 12 август 1811 г.

92 Пак там, с. 336 – писмо до Ахмед паша от 20 април 1811 г.

как Кутузов изпратил на великия везир 6 фунта от любимия му чай, а той от своя страна върнал жеста, като му осигурил голяма пратка с лимони и портокали⁹³. Все в посока на създаване на полезни „приятелства“ Кутузов заигравал умело и с представителите на противниците на централната власт. Така през май 1811 г. той предоставил на видинския управител Мола паша получени по агентурен път сведения за готвено срещу него, по заповед на султана, покушение.

Дали благодарение на развития си през годините дипломатически усет или заради някои неписани, но очевидно спазвани по време на руско-турските военни конфликти правила за офицерска чест и джентълменство, Михаил Кутузов полагал усилия и за осигуряване на нужното уважение към пленените турски офицери. Така през април 1811 г. той отговорил положително на молбата на новоназначения велик везир Ахмед ага да позволи на негов пратеник да посети пленения още през май 1810 г. край Хаджиоглу Пазарджик (дн. Добрич) Пехливан паша – един от способните турски генерали, и да му предостави парична помощ⁹⁴. Все в същата посока би трябвало да се оценяват и мерките, които Кутузов се съгласил да се прилагат спрямо турците от Русе и Никопол, които били преселени във Влашко след оттеглянето на руската армия от тези градове. Въпреки че, съгласно статута на двете Дунавски княжества, турци не можели да се заселват, където поискат, ген. Кутузов разрешава на турските бежанци от Русе и Никопол да бъдат настанени в различни селища из Бесарабия⁹⁵. В началото на месец юли пък Кутузов изготвил предписание до генерал-майор Гампер за предоставяне на едномесечна парична помощ на 20 семейства силистренски турци, които след напускането на града изпаднали в „крайна бедност“⁹⁶.

Хуманност Михаил Кутузов проявява и спрямо бедстващите през есента на 1811 г. войници от обкръжената в Слободзе над 30 хилядна турска армия. Със специална заповед до ген. Ланжерон той се разпорежда ежедневно да се осигуряват по хиляда оки месо, които да се продават на противника, при това на фиксирани цени. За да не се допуска спекулативно облагодетелстване на частни лица, изпълнението на доставките трябвало да се поеме само от руски, а не от влашки или гръцки търговци. Същевременно се разрешавало на руските войници да продават свободно хляб на турските си събратя. Единственото ограничение било да не се допуска продажба на по-големи количества, които биха могли да се използват от турското командване за прикрито събиране на продоволствен резерв⁹⁷.

* * *

Представената информация за случилото се през 1811 – 1812 г. с българските селища край Дунав и за отношението по същото време на Михаил Кутузов към

93 Пак там, с. 469 – писмо до Е. Кутузова от 23 юни 1811 г.

94 Пак там, 335–336 – писмо до руския канцлер граф Румянцев от 24 април 1811 г.

95 Пак там, с. 405 – писмо до генерал-майор С. А. Тучков от 31 май 1811 г.

96 Пак там, 493–494 – писмо от 13 юли 1811 г. до генерал-майор Е. Е. Гампер.

97 Пак там, с. 674 – разпореждане на М. Кутузов от 19 октомври 1811 г.

власи, сърби и турци би могла да предизвика разночетие и да породи съмнение в манипулативно преекспониране на отделни факти за сметка на други. Затова и предложеният прочит на заключителната фаза на руско-турската война от 1806 – 1812 г. е само един от възможните разкази за този пореден сблъсък между двете империи. В този именно смисъл към вече отбелязаното за ролята на ген. Кутузов в съдбата на българите ще добавя още два важни акцента.

Първо – обективността изисква да се отбележи, че след разрушаването на Тутракан, Силистра, Свищов, Никопол, Русе и другите крайдунавски селища, и след принудителното изселване на техните жители във Влашко, ген. Михаил Кутузов активно се ангажира с устройването на българските бежанци. Още в края на месец април 1811 г. той се разпорежда например да се направи нужното за недопускане на нови притеснения над установилите се в района на Браила и на Турну Мъгуреле силистренци и никополци. Действителният статски съветник Антон Коронели (1752 – 1834), който е командирован от Министерството на външните работи в Молдовската армия, за да стане „главен попечител“ на бързо увеличаващите се преселници в Дунавските княжества и който през 1794 г. е бил член на екипа на Кутузов по време на неговото посланичество в Цариград, е задължен да организира разяснителна кампания сред първенците на българите относно бъдещите привилегии, които Кутузов обещава да осигури на всички заселници⁹⁸.

Сред мерките, предприети от руското командване още през лятото и есента на 1811 г., са: освобождаване за три години от каквито и да било данъци и повинности; назначаване на руски пристави, които да отговарят за реда и за администрацията в оформилите се в района на Гюргево, Турну Мъгуреле, Браила и из Бесарабия нови колонии; застъпничество пред Влашкия митрополит Гаврил да не санкционира онези от българите, които са засели пустеещи манастирски ниви и да им позволи срещу част от реколтата да си осигурят нужните им запаси от зърно и т.н.⁹⁹ Все в същата посока на стремеж от страна на Михаил Кутузов да спечели доверието на пострадалото от неговите тактически решения българско население би трябвало да се оценява и ролята, която той отрежда на Софроний Врачански (1739 – 1813), както и сформирането и уреждането на статута на българските доброволчески отряди – проблематика, по която през последните десетилетия е натрупана значителна по обем българска, рускоезична или румънска книжнина¹⁰⁰.

Второ – разрухата, насилието и драматичните обрати в живота на цивилното население, имало нещастieto да попадне в епицентъра на бойните действия, съпътстват всяка военна кампания. В този смисъл преживяното от населението на крайдунавските селища през 1811 – 1812 г. не би трябвало да се разглежда като някакво особено изключение, тъй като белезите от катаклизмите, оставени от войните – независимо къде и кога са се водели те, са еднакво болезнени. Важно е да се отчете обаче едно съществено обстоятелство – в годините на войната от 1806 –

98 Пак там, 337–338 – предписание до Антон Коронели от 24 април 1811 г.

99 Пак там, с. 337, 398–402, 500 и др.

100 Сред изследователите на тези теми се открояват имената на Василий Конобеев, Елена Шатохина, Ирина Достян, Иван Мещерюк, Константин Велики, Владимир Дикулеску, Стефан Дойнов, Михаил Станчев, Ваня Рачева и др.

1812 г. амбициите и претенциите на Петербург като възможна граница с Османската империя на Балканите са се простирали до р. Дунав. Затова не би трябвало да е изненада за никого, че ген. Михаил Кутузов възприема отвъддунавските земи като удобен плацдарм, като вражеска територия, която рано или късно ще се върне на Високата порта. Затова и, съобразявайки се със ситуацията, той не се поколебава да нанесе удари по съществуващата отбранителна инфраструктура, по пътната мрежа, по стопанския потенциал на противника, за чието възстановяване след края на войната ще бъде необходимо да се вложат значителни средства, усилия и време. Признаването на това обстоятелство не оневинява, разбира се, Кутузов за решенията му, засягащи съдбата на християнското население в земите на юг от р. Дунав, но в контекста на тогавашната политика на Русия спрямо българите той – не можем да не признаем – изпълнява успешно всички поставени му от Александър I задачи. Това, че в поведението на главнокомандващия на Молдовската армия през 1811 – 1812 г. прагматизмът на опитния военен тактик надделя над умения дипломат и над прозорливия стратег, остава за сметка на траматичните спомени на запокитените из Влашко и Бесарабия български семейства...

Field Marshal General Mikhail Kutuzov and the Bulgarians

Plamen Mitev

The article traces the contacts of general Mikhail Kutuzov with the Bulgarians. Special attention is paid to his journey through the Bulgarian lands in 1793 – 1794, and on his activities as a commander of the Danubian army during the period 1811 – 1812. On the basis of the documentary heritage of M. Kutuzov, the measures taken by him for the destruction of the Turkish defences on the right bank of the river, as well as the migration of thousands of Bulgarians in Wallachia, Moldavia and Bessarabia, are revealed. An attempt was done to compare the Russian politics during the military campaign in the Balkans in relation to the Bulgarians, Serbs, Vlachs and Turks.

